

Demény Péter

Új inget gondolunk reád

Vargha Mihály szobrásznak, köszönettel

Néhány éve felhívott az egyik kiadó vezetője, és szépen megkért, tartsak velem Lendvára. Öten megyünk, de feltétlenül mennünk kell, mert jó ideje megígérte az ottaniaknak, mert a kocsija elromlott, de ők képesek autót küldeni értünk, mert mennünk kell, és tehát mennem kell; ugye, vállalom?! Óráim voltak az egyetemen, s különben is meglehetősen ódzkodom az ilyenfajta váratlanságtól, de az illető kétségbeesését hallva némi gondolkodás után mégis *igent* mondtam. Lendván, egyáltalán Szlovéniában még úgyse jártam, biztattam magam, éppen itt az ideje.

Harmadnapon éjszaka elindultunk. Öten egy kocsiban, rengeteg, ráadásul ketten meglehetősen terjedelemmel is rendelkezünk, az utazás tehát nem volt a vágyaink netovábbja, Lendva viszont nagyon érdekes, takaros, jómódú, kedves kisváros, és vendéglátóink is ötszázadosoknak bizonyultak, akárcsak a szálloda. Ennek ellenére (és a házigazdától teljesen függetlenül) számomra a legnagyobb élményt Balatonszárszó jelentette.

Az a fiatalember ugyanis, aki értünk jött, és aki visszafelé is elhozott, a haza vezető úton egyszer csak ellentmondást nem tűrő hangon kijelentette, *márpedig ezt látni kell*, és se szó, se beszéd, elvitt bennünket József Attila tóparti emlékművéhez.

Lenyűgözve jártuk körül; mintha nem is mi jártunk volna, csak a lábunk. Meg persze a szemünk, amely nem tudott elszakadni a látványtól. Pontosabban a látvány alsó részétől: a vonatkeréktől.

Talán az döböntett meg és lepott meg a legjobban, az esett igazán jól (magyarázom a zsigeri élményt), hogy ez a vonatkerék *nem demagóg*. Például alá lehetett volna formázni a költőt vagy egy test foszlányait – akkor bombasztikus és így hazug lett volna, egyike annak a rengeteg József Attila-ábrázolatnak, amely semmi másra nem hivatott, mint arra, hogy rossz értelemben könnyűvé, érthetővé, tanulságossá tegyen egy nehezen megfejtendő sorsot. Akik e sors nehézségeiről rikoitoznak, akik szemforgatva és elcsukló hangon szavalják a verseket, akik a *Nagyon fáj* vagy a *Kései sirató* kegyetlenségét kizárólag fogcsikorgatva tudják elképzelni, akik a szerencsétlen emberről papolnak, s az értetlen családot és kortársakat, a kőszívű nőket és az alulképzett pszichológusokat vádolják (és

eszükbé sem jut eltöprengeni afölött, ugyan miért nem sikerült *senkinek* megszólítania József Attilát, vagy miért nem sikerült *maradandóan* és *marasztalóan* megszólítania) – mindazok tehát könnyűvé, mert egyértelművé hazudják azt, ami alig megközelíthető. „*Csak az olvassa versemet, / ki ismer engem és szeret...*” – ez a két sor bonyolultabb, mint a páros, népdalos rím sugallja.

Egyáltalán, azt hiszem, egy időre fel kellene hagyni József Attila alakjának megjelenítésével. *Egy időre*, vagyis addig, amíg eljutunk egy kevésbé közhelyes ábrázolásig. A merengő, valamire megdőlő fő, a mélységes tekintet, a szomorú bajusz, a kamasz indulatban égő összevont szemöldökök, a durcás ajkak – ezeket az arcokat elérte a sztereotípiák végzete: annyira terhessé váltak a rossz értelemben vett tanáros jelképektől és magyarázatoktól, hogy teljesen kiürültek. Ezekről az arcokról mindig a nyomorgó, árva, a mamát szerető, érte bármit vállaló, kirekesztett és zseniális gyermek és kamasz jut eszébe mindenkinek, akit a mama viszontszeretett, s aki végső soron mindig is gyermek maradt, bármi is állt légyen az „életkor” rovatban. A kétségtelenül meglévő anyakomplexus érthetlenné válik (ugyan mitől „komplexus” az, amivel minden a lehető legemlékkönyvesebben rendben van?!), s a *Kései sirató* félelmetes felkiáltása („*Ettelek volna meg!*”), vagy az *Eszmélet* kétségbeesett felismerése („*Az meglett ember, a kinek / szívében nincs se anyja, apja...*”) problémátlanná (mert csak egyféleképpen problematizálhatóvá), olyan részletté, amely kizárólag azért született, hogy különféle emléktáblákra véssék. Így lesz a remekműből (valamiből, ami éppen a folytonos lelki és szellemi újrajátszás, az értelmezés kimeríthetlensége miatt az, ami) az irodalom képeskönyve, amit egyszer s mindenkorra megértettünk és kimerítettünk, s már csak akkor lapozzuk fel, ha meg szeretnénk hatódni.

Úgy gondolom, Ortutay Tamás műve, melynek leírása *József Attila (körplasztika, vonatkerék, sín, bazalt, 1996, Balatonszárszó, Tóparti park)** éppen az ilyen jellegű csapdákat kerüli el. Például azzal, hogy lemond a költő alakjáról; vagy azzal, hogy nem *egyetlen* vers sorait viszi rá a vonatkerékre. Ha például csak az (*Ime, hát megleltem hazámat...*) állna ott, az alkotás demagóg lenne, noha József Attila továbbra sem nézne bennünket szomorú vagy lázadó szemével. A körplasztika mégis azt üvöltene, amit az említett közhelyek: „*Megöltem magam, mert nem szeretett senki!!!*”, vagy még inkább: „*Olyan meg-nem-értett vagyok, mint a költő!!!*”, aminél gyomorforgatóbb ízléstelenség el sem képzelhető. A sok részlet azonban nem áll össze egyetlen egésszé, s így maga ez a töredékesség teremt párhuzamot a költő nehezen érthető sorsával, és azt sugallja, *szembe kell néznünk* ezzel a problémával, meg kell küzdenünk vele, készen kapott megoldások helyett meg kell találnunk a magunk hitelesebb, s így talán az „igazihoz” közelebb álló magyarázatát. És sugallja azt is, mennyire bonyolult dolog megteremteni egy egészet, s még talán azt is, jó érzéssel megtalált részletek többet mondanak arról, ami valójában történt, mint az erőnek erejével egésszé kényszerített foszlányok.

Ha a néző tekintete valahogy elszakad a keréktől, a tetején megpillanthatja a fonott kosarakat, rajtuk a szállni vágyó fehér vászonnal, s ez a két sor juthat eszé-

* Lásd: http://www.artportal.hu/lexikon/muveszek/ortutay_tamas?forras=betucsoport&forrasbetuk=lmno

be: „...szürke haja lebben az égen, / kékítőt old az ég vizében”. Nekem mindenesetre ezek a sorok jutottak eszembe, s azt hiszem, a folyamat jól érzékelteti Ortutay bravúráját. Egy közhelyeket puffogtató emlékmű a korán meghalt mosónő, a fejfájós vasalás és az örök ruhák felidezője lenne – a szárszói ezt a kivételes finomságú és éppen ezért megfejthetetlen képet ajándékozta ismét nekünk. A *Mama* zárása persze éppoly agyonidézett és gőgösen lezártnak vélt, mint a „mosónők korán hálnak”, ez az örökös szajkózástól ostobává lett kijelentés, de egyrészt irizáló képisége miatt mégiscsak jóval nehezebben kisajátítható, mint amaz, másrészt a körplasztika (amelyből szerencsére a mama alakja is kimaradt) finom viszonyt létesít vele, aminek köszönhetően a vers is gazdagodik, a kosarak is, a vásznak is, a vonatkerék is, hogy végül az egész sors és a teljes életmű egy új jelentéssel, tehát egy új értelmezési lehetőséggel gazdagodjon.

Szerencsésnek (művészi értelemben szerencsésnek, aminek legalább annyi köze van a tehetséghez, mint az istenekhez) érzem Ortutay alkotását azért is, mert *a vasútállomással szemben, a tó partján* helyezkedik el. A vasútállomás József Attila végzetének jól ismert és a végsőkig kihasznált tere és szimbóluma. Itt halt meg a költő, s ezen az óriásivá táult pályaudvaron lett öngyilkos Latinovits Zoltán és Szabédi László is. Ez már nem holmi hétköznapi állomás, hanem mitikus helyszín. A tó legalább annyira gazdag jelkép, mint az előző, nem lehet azonban olyan konkrét, olyan földhözragadtan életrajzi tényhez kötni – egyszóval, nem annyira egyszerűsíthető, nem annyira elszegényíthető. Jelentheti a nőt, az anyát, az anyaölt, a halált és sok minden mást, ám jelentheti a halál méltó ellentétét is: a végtelen életet. A halál és a végtelen élet metszéspontján áll Ortutay Tamás alkotása – ez nemcsak szép szimbólum, de kimeríthetetlen is.

Tavaly április 11-én, a költő századik születésnapján Bókay Antal tartott előadást a *Mindentudás Egyetemén*. Világosan, logikusan, tömören beszélt, pszichológiai fogalmak segítségével közelített az életműhöz s korántsem dolyfösen, ahogy azok szokták, akik a versek helyett önnön zsenialitásukban gyönyörködnek; más értelmezésekre is nyitottnak mutatkozott. Ennek talán legbeszédesebb jele az volt, hogy nem utasította el a mítoszokat – befejezésként megemlítette, József Attila édesanyja névnapján lett öngyilkos. Nem utasította el, de nem is sajátította ki őket; arányérzékkel és eleganciával mozgott a költő sorsának és művének közhelyek és emléktáblák által többszörösen is aláaknázott területén.

Ezt éreztem pár évvel korábban is, amikor egy égből pottyant utazás eredményeként látnom adatott Ortutay Tamás opusát. S mikor nemrég ismét elém került a *Dúdoló* csodálatos két sora: „*Mért görbülni kicsikém a szád? / új inget gondolok reád*”, arra gondoltam, időnként egészen váratlanul készülnek az új ingek...

(Az életem egy rossz vagón...)

Ortutay Tamásnak

*Az életem egy rossz vagon,
bolyong s nem leli a depót.
Mint kötél nélkül leng az ón,
vagy oszlop nélkül száll a drót.*

*Így oszlop nélkül szálldogál
a csupasz drót, az életem.
Nem feszíti életmadár,
váratlan vágy vagy szerelem.*

*Hát hagyom leesni magam,
ahogy karját a méla tót.
Repülj csak messze, madaram,
nem érdemli meg az a drót.*

